

SZEMLE

A REALISTA REGÉNY FELE

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*. Fórum, Újvidék, 1969.

Megszoktuk már — s ezt nagyjából a jugoszláviai magyar próza is példázza —, hogy az ember és a társadalom közötti bensőséges kapcsolat megszűnésének vagy képtelenségének megfelelően a regény mindinkább a világgal szembeni harcban vereséget szenvedett és így magányossá, neurotikussá vált, bensőjének zárt és fojtott világába szorult ember képét revelálja, vagy azét az emberét, aki a világgal szembeni harcból egyéniségének integritását elvesztve került ki, és személyiségét levetkőzte, mint kígyó a bőrét. A regény elszubjektívizálódik, elprivatizálódik; az esetleges lázadások, az oly divatos nonkonformizmus különböző formái mit sem változtatnak ezen a képen, hiszen azok is legtöbbször a bensőbe zártan, mint egy elfojtott düh, erejét és mérget vesztett gesztus mutatkoznak meg. Az angazsálttság is elvonttá vált, és így már csak szólam, mert az elkötelezettség, a cselekvés nem fér össze az elvonttal. Egyfajta esztétizmus felé irányul a regény útja, célja nem a társadalmisított regényvilág megalkotása, hanem pusztán a regény megírása, a meglévő, másoktól tanult vagy többé-kevésbé eredetien kigondolt esztétikai elvek alapján. Csak ritkán ismerhetjük fel a regény társadalmi feltételezettségét, és ha igen, akkor is az áttételek egész sorát kell lefejtenuk a szavakról, és nem biztos, hogy eljutunk a magig. Ettől a tendenciától, említettük már, a jugoszláviai magyar próza sem mentes. Még akkor sem, ha a lázadást és a nonkonformizmust deklarálja, mert az, amit revelál, nem a lázadás és a nonkonformizmus, hanem legtöbbször annak a látszata, sőt nemegyszer a szimulálása. A regény így egészen veszélyesen tért ki arra az érintőre, amely a társadalmi lét tettetése felé vezette. Ebből a mellékútból, persze, programot is lehet csinálni — a szemfényvesztés mindig hálás program. Csakhogy időközben minduntalan felmerül a kérdés, hogy vajon: „a külső és belső világ egysége vagy szakadása a történelmi alapja a regény művészi nagyságának, minden átfogó erejének” (Lukács György).

A kérdés akkor aktualizálódik a legjobban, ha a világ és az ember közötti kapcsolat egy-egy még lehetséges modellje kerül elénk, vagyis ha némileg meginog a meggyőződés, a szakadás végérvényességéről.

Gion Nándor regénye, a *Testvérem, Joáb*, egy ilyen lehetséges modell állít elénk. Konkrét történelmi és társadalmi szituációban lokalizálja a hőseit, nem függetleníti őket a világtól, és a világot nem mint

a hősök élete hátterét, hanem mint természetes közegét mutatja meg. A világ és az ember közötti átcsapások lehetségesek; az ember nem azért korrumpálódik, mert hajlamos rá, nem azért válik magányossá, mert más választása nincs, nem azért épül be a meglévő társadalmi struktúrákba, mert elvesztette személyiségét, nem azért képtelen a lázadásra, mert a lázadás lehetetlen, nem azért választja a prostituálódást, mert más kiútja nincs... A világban, a konkrét és történelmileg adott időben való létezés az, ami Gion Nándor regényében meghatározza az embert. Hősei, sem Tom, sem Török Ádám, sem Joáb I, sem Akilev, sem Opat, nem a maguk szeszélyeinek megfelelően, nem álmokat ringatva válnak egy merőben negatív történelmi idő megtestestítőivé, tehát nem a szakadás következtében olyanok, amilyenek, hanem éppen a „külső és a belső világ egységének” eredményeként. Egy meghatározott történelmi időben létezni, azt jelenti, hogy az emberben létezik a történelmi idő. Ennek az alapvető magatartásformának a következménye, hogy a *Testvérem*, Joáb hősei és élethelyzetei az ember és a világ közötti kapcsolat még lehetséges modelljét revelálják. És ebben a modellben egészen mellékes, hogy az ember mindig vesztes a világgal szemben, hogy a világ és a világ összetevői, a mindenkori hatalom mindig az ember nyakára lép. Mellékes, mert a regényíró nem erkölcsfilozófus, szemlélete és kutatása nem a kiutat és a megoldást keresi, hanem az ember valóságos helyzetét a világban.

Az a modell, amit Gion Nándor regénye alakít ki, ezért a *realizmus modellje*.

Ha a realizmus esztétikájának két központi kategóriája a *teljes ember* („a teljes ember fogalma mint az emberiség elé állított társadalmi és történelmi feladat” — Lukács György) és a *típus* („az általánost és az individuálist szervesen összefogó sajátos szintézis” — Lukács György), akkor a *Testvérem*, Joáb aligha tekinthető *realista műnek*, mert hisz sem a teljes embert, sem a típust — akár a regény teljes világát, akár a helyzeteket, akár a hősök természetét vesszük is szemügyre — nem „ábrázolja”. Gion Nándor regénye nem a „nagy realizmus”, hanem a „partatlan realizmus” kritériumai szerint *realista alkotás*: nem vállal társadalmi és történelmi feladatot, csak az adott társadalmi és történelmi feltételek között való létezést vállalja, nem törekszik szintézisre, mert nincs mit szintetizálnia abban a világban, amelyben létezik, hiszen az általános és az individuális kizárják egymást. A *Testvérem*, Joáb ezért egy *reális szituáció művészi megvalósítása*, melyben az embernek csak a választás szabadsága adatott meg mint legtöbb. Tom, a regény én-alakot öltött hőse a regény legszabadabb alakja, mert egy sor választásának vagyunk tanúi: megmenteni Máriát vagy sem, denunciálni vagy sem, kirtartani a szép, egyenes vonalú házak eszménye mellett, vagy sem — korrumpálódni vagy sem —, Tom mindig a másikat választja, azt, amit erkölcsileg rossznak minősíthetünk, de ami társadalmilag, Tom szituációjában, az egyedül reális. Tom éppen ezért tekinthető *reális hősnek* — tehát nem azért, mert *teljes ember*, hanem azért mert *világban létező ember*, aki a világ iratlan, de rendkívül valóságos törvényei szerint cselekszik. Voltaképpen *negatív hős*, az egész regény legvalóságosabb hőse. Választásai útján keresi a világban, és hogy ott találja meg, ahol megtalálta — a szimbolikus erejű Szmilák mészáros betonasztalán, a zokszó nélkül kés alá vonuló birkák példájára —, nem egy elvont neurózisnak vagy egy elhatalmasodott idegdaganatnak, rög-

eszmének a következménye, hanem a reális időben való létezésnek. Eppen ezért tekinthető a *Testvérem, Joáb* realista alkotásnak.

Elsősorban a leírás realitása az, ami Gion Nándor regényét mint realista alkotást konkretizálja. Vagyis, a regény *nyelve* az, ami mivoltát a legpontosabban meghatározza. A *Testvérem, Joáb* hősei élő emberként mozognak egy konkrét világban, pontosan definiált időben, reális élethelyzetben. Gondolataik és tetteik közvetlenül ebből a reális élethelyzetből nőnek ki, és oda tükröznek vissza. Mindennek megvalósítása egyfajta *nyelvi realitás* révén lehetséges. Persze, nem a közérthetőségre kell itt gondolni, hanem arra, hogy a regény nyelve egészében fedi a regényben közölt jelenségeket, helyzeteket, állapotokat. Sőt, még inkább kiélezve ezt a kérdést, azt állíthatjuk, hogy a nyelv realitása teremti meg ezeket a reális helyzeteket, jelenségeket, állapotokat. Tehát nem azok követelik meg a nyelvet, nem azok vonzzák a szót, hanem a nyelv, a szó strukturálja azokat. A *Testvérem, Joáb* bizonyos nyelvi szűrkeségére, egy sor fölöslegesnek tűnő ismétlésre, zavaró egyhangúságára figyelmeztettek eddig kritikusai. Persze, azért tehették ezt, mert nem látták meg azt a fordított képletet, amire a regény épül: felismerték a regényben a realitás elemeit, és következetesen az ábrázolás kritériumaival léptek fel, holott a regényben egészen másról van szó, a nyelv révén, tehát a nyelv eszközeivel teremteni meg a reális világ látszatát. A *Testvérem, Joáb* nyelve egészében azonos azzal a világgal, amit megteremtett, azzal a szűrke és felszínesnek tűnő, állandóan önismétlő és önmagába maró világgal, ami így semmiképpen sem a külső világ tükré, hanem egy öntörvényű, autochton valóság. Gion Nándor regényének *nyelvi realitása* tehát nem a világ tükrözésének a realitása, hanem egy reális regényvilág megteremtésének a feltétele. Ezért a *Testvérem, Joáb* realizmusa nem a tükrözés, az ábrázolás helyességének a kérdése, hanem a nyelv, a leírás valóságának a problémája. Legvilágosabban ez ott mutatkozik meg, ahol a jelenség, a világban látott jelenség önálló életet kezd élni a nyelvben — legélesebben ez a már említett birkaölési jelenetben vagy a sztrájkolók hangulatképében mutatkozik meg. S itt legerősebb a nyelv. A jelenet és a hangulatkép nem a helyes ábrázolás útján hat, hanem a nyelv szigorú, letisztult, kiélezett, sokszor erőszakkal visszatartott realitásával.

Figyeljük meg a nyelvi realitás mechanizmusát a következő két idézetben:

„Szlimák a betonasztalnál állt, és egy hosszú, vékony pengéjű kést tartott a kezében. ... A két segédje megragadta a birka lábait, az egyik a két mellső lábát, a másik a két hátsót és nagyot rántottak rajta. A birka oldalra dőlt, de meg sem nyikkant, csak az orrából tört elő valami könnyű, fehér pára. Levegőbe emelték, feltették az asztalra, a feje nagyot koppant a betonon, Szlimák pedig a füle mögé szúrta a hosszú késsel.”

és:

„Mások is bejöttek a gyárudvarba, báméskodtunk, és vártunk, hogy lesz-e még valami cirkusz, de a munkások nem mozdultak el a fal mellől, csúnya, viaszszárga arccal álltak ott, esküszöm, egy árva szót sem szóltak, még egymással sem beszéltek, bennünket talán észre sem vettek,

mereven néztek maguk elé, és az arcuk csúnyán világitott. Török Adám is mozdulatlanul ült a vaslétrán, cigarettázott; intettem neki a kezemmel, mikor bementünk a gyárudvarba, de ő akkor sem mozdult meg, úgy tett, mintha nem is látna bennünket. Olyan volt, mint egy nagy, hűséges házőrző kutya, akit valamikor megtanítottak cigarettázni.”

Minden felindulás, a drámaiságnak vagy a jelképesességnek minden szándékoltága nélkül, voltaképpen szűrőkén, csak a tényközlés pontosságára épülnek egymásba a mondatok. Látszólag szentvitenül, ahogyan egy *megfigyelő* írná meg jelentését a látottakról. És mégsem a pusztán tények, a látottak, az életben és étellel ellenőrizhető jelenségek közlése ez a két idézet. Mert csak a nyelvben léteznek, a szavak teszik reálissá őket. Gion Nándor eltépte az életből vezető szálakat, és a nyelv eszközeivel megteremtette az élet felé vezető szálakat, és azokat fonja szöszöttessé. Tehát nem az itt közölt idézetek valóság-hű realitás-képe az, ami hatással van ránk, hanem az a belső, szóközegbe zárt realitás, amit a nyelv hoz létre, a nyelv épít ki. Voltaképpen *magában a nyelvben létező realitások leírása*. Gion Nándor megfigyelő ugyan, de nem a valóság, az élet jelenségeit figyeli meg, hanem a nyelvet, a nyelv sajátos mozdulatait, és csak így, a nyelv révén, a nyelv igazi valóságának felismerésével jut vissza az élet jelenségeihez, állapotaihoz, helyzeteihez. A *regény szövegét* tehát nem az áttételek, a szimbólumok, a látszatok eszközeivel strukturálja, hanem az önmagát kifejező nyelv eszközeivel. Az ő szövege nem a látotról számol be, hanem *látott*. Nyelvének reális képteremtő ereje az, ami művét reális szituációban definiálja és ami az egész regény szövegét strukturálja.

A nyelvi realitásképnek azonban nemcsak szöveg-strukturáló szerepe van, hanem a regényt egy általánosabb érvényű társadalomkép kialakítására is alkalmassá teszi. Azok a jelenségek, azok a politikai vonatkozások, amelyekben bővelkedik a *Testvérem, Joáb*, nem „izzó aktualitásuknak” köszönve hatnak, hanem elsősorban azért, mert a nyelvi realitásban aktualizálódtak. Vagyis nem a tartalom társadalmi vonatkozásainak élessége, hanem a *a szó szocializáltsága* folytán. Önmagában semmiféle társadalmi tartalom és semmiféle társadalmi angazsáltság nem lehet egy regény értékmérője, tehát pusztán a „történelmi alap” nem nyújt elég fogódzót a regény megvalósulása számára. Csakis a regény nyelvi értékei teszik a regényben megnyilvánuló emberi magatartást és világképet reálissá. A szó szocializálódásának egész sor kivételes példáját sorakoztatja fel Gion Nándor regénye.

Az egyik legteljesebb példája ennek a *vesztenivaló*. „Mindenkinek van vesztenivalója”, állítja a regény egyik hőse. Az állításnak, a regény kontextusán kívül, elsősorban erkölcsi jelentése van. Gion Nándort nem ez az erkölcsi jelentés érdekli. Ő kilép abból a körből, amit az erkölcsi posztulátumok vonnak az ember köré. A regényben kutatni kezd az után, hogy valóban van-e mindenkinek vesztenivalója. Kiderül, hogy van. De nem erkölcsi szempontból. Hanem a világban való létezés szempontjából. Mert a vesztenivaló kérdése mindig a veszélyeztettség állapotában merül fel. Csak a veszélyes helyzetekben lehetséges a veszteség. Ugyanakkor a vesztenivaló tudatosodása az embert a világgal szemben védekező állásba kényszeríti. A veszély és a védekezés pedig olyan társadalmi és történelmi erőkre figyelmeztet, ame-

lyek léteznek, adva vannak, és velük szemben az ember tehetetlen. Így szocializálódik a szó, így töltődik fel társadalmi jelentéssel. Tehát nem ábrázolja a veszélyeztetettséget és a védekezést, hanem a szó révén realitássá teszi.

Ugyanez mutatkozik meg a *szerелеm* szó körül is. A Szerелеm Gion Nándor regényében nem az érzések és az emóciók szintjén jelenik meg; nem angazsál, hanem éppen ellenkezőleg, dezangazsál. A szerелеm is veszélyé válik a *Testvérem*, *Joáb* kontextusában, és a szerелеmmel szemben is védekezésre van ítélve az ember. Tehát nem egy érzésnek a közlése, hanem az érzés szocializálása.

A szóközegben megteremtett realitáskép, a szavak szocializálódása az, ami Gion Nándor regényét realista alkotásként minősíti, nem pedig a teljes ember vagy a típus. Az itt és most kérdése is a szó kérdése, az elkötelezettség is a szó problémája. Mert hogy *regényről* van szó.

Bányai János

A VÉGTELENSÉG VÁLYOGFALAI

Jegyzetek Raša Livada költészetéhez

A tavalyi Branko Radičević-díjas Raša Livada váratlanul tűnt fel a jugoszláv költészetben. Szinte egyik napról a másikra, hiszen húszéves koráig egyetlen verset sem írt, akkor meg egyszerre egy egész kötetre valót adott át a belgrádi Prosveta Kiadónak. Azóta *Poprskan znojem kazaljki* (A percmutató verejtékével behintve) címmel megjelent a kötete — és a kritika reagálásából ítélve átütő sikert aratott.

Miért?

Azért, mert Raša Livada világunkat, a társadalmi jelenségeket, a tárgyi látnivalókat és az embereket szemlélve elkötelezetten, feszítő indulattal és az útkeresés eredetiségével ír: bátran, őszintén néz szembe a dolgokkal, és még inkább azért, mert amihez csak hozzányúl, ott a lírai gondolatot is felszikkasztatja. Ez utóbbi jelenségre hivatkozni persze egy kissé ellentmondásosnak tűnik, mivel Livada versei — legalábbis a hagyományos esztétikai mércék, ismérvek szerint — tele vannak „költőiellen” sorokkal, ám kötetének és költészetének varázsa éppen abban van, hogy ezekből az önmagukban költőiellennek látszó elemekből mégis költészetet, és nem is akármilyen, hanem magas hőfokú, erősen intellektuális, szuggesztív költészetet épít.

Nemcsak a Majakovszkijra emlékeztető sortörések, cezúrák, gondos formakompozíciók jelzik ezt, hanem az a fegyelmezettség is, amely az áradó, hömpölygő gondolatok mélyén bújik meg. Ez a fegyelmezettség egyébként a filozofikus hangú szabad versek tárgyában és az élményanyag kihordásában is megnyilvánul. Raša Livada ugyanis következetes, sőt, már-már konok kitartással folyton egy olyan világról szól, amelyben az emberek és a tárgyak kapcsolatában valami érezhetően meglazult, valami mindig romlik, és a közömbösség, hétköznapiság iszapjába süllyed, s ahol még az „eszményképet is bevonja a salétrom”.

Költészetében a pusztulással dacoló lélegzetvételért, az értelmes életért küzd. A fejből és az életből legszívesebben száműzné az „iszapos rutin”-t, a képmutatást, az erőszakot — és a fásult közönyt az embe-
rekből, akiknek csak „néha pirul el a bőrük a szívük körül”, minthogy
lassan-lassan már „megcsontosodott vénáikban” is szürke vér folyik.

Kötetében „a kertek pusztaságában dermesztő hideg”, „a szomszéd
csigaháza fölött virrasztó fejevadászok”, „a penészes, porlepett agyak”,
a lelki üresség, a primitivizmus, az emberi érzések elértéktelenedése
ellen lázad a költő, és egyebek közt azt hirdeti: nemcsak visszahúzó
környezetünknek, hanem a végtelenségnek a vályogfalait is le kell dön-
tenünk, hogy azután „eljussunk a kezdethez”, önmagunkhoz. Vagyis,
más szóval, azt vallja: ismerjük meg a végtelenséget és világunkat,
s ily módon forgassuk meg, tegyük azt lakhatóbbá, emberibbé. Ezért
a hitért a költő — másokkal együtt — akár meghalni is kész. Eppen
csak attól tart, hogy az élvemaradottak kajánul gúnyt űznek majd
velük, s „egy nap még úgy tekintik, hogy sznobizmusból” választották
a katarzisznak e legbiztosabb módját.

Nem Tin Ujević, Momčilo Nastasijević, Rade Drainac, Branko Milj-
ković, Matija Bečković stb. költészete ez, hanem mindezek kereszte-
zése, ötvözése, olyan költészet, amely nemcsak a szó, hanem az igazság
meggyőző erejében is hisz. Reméljük, az erős szó, az igazság kimé-
letlen keresése nem öli meg (mint Miljkovićot), s a napi politika köz-
vetlen érdekszférájába sem süllyeszti le. Különben is nem a divatos
politizálás, a hetykeség, a póz az uralkodó jegye ennek a költészetnek,
hanem a dolgok, jelenségek feltárása, a hibák szenvedélyes ostromozása
és igen sokszor: az irónia finom villanása.

Raša Livada költészetéből az utca, a föld — az emberiség szava
árad. Kár lenne észrevétlenül elhaladni mellette. Már azért is, mert
Livada nemcsak a költészet erejében, hanem az emberek és a világ
megváltoztathatóságában is bíz. Ezért is mondja egy helyütt: „min-
den lépés, újabb fél méter fényesség”. Livada érezhetően a jobb, az
értelmesebb emberi élet mellett tesz hitet, bár sokszor maga is úgy
érzi: „még egyszer elhalasztottuk / a lehetőséget / hogy a következő
században ébredjünk fel”. Ilyen oknál fogva többször is kiábrándul
a „szárazföld-szívű” emberekből, sőt, mi több, kötetének majd a felé-
ben a rothadás, a halál, a pusztulás vízióját helyezi előtérbe. Vagyis
egy olyan világot idéz meg verseiben, ahol — talán mert a hangszala-
gok is berozsdásodnak — a lira hangja nemigen hallatszik, ahol
„a halál és a világmindenség” játssza kísérteties sakkjátszmáját;
a meztelen ész pedig, mint valami üldözött, eltűnik az utcasarkon.

Ezekben a részben látomásos, részben valóságból kimetszett képek-
ben Baudelaire hatása, A romlás virágainak a hatása érződik. De ez
a költészet mégsem utánérzésekből fakad, hanem az élet tényeinek
felsorakoztatásából, átlényegítéséből. Akkor is, ha a lehetőségek és
a megvalósulások közti kiáltó ellentétekkel megbékül, s akkor is, ha
békülni képtelen a nyitott szemmel járó, és mindenben töprengő utas.
Mert Livada költészete — jóllehet konkrét földrajzi megjelölést nem
tartalmaz — egyfajta utazás is, utazás az éjszakában, *utazás a hol-
napba.*

Persze, amennyire a holnap, a jövő, annyira a jelen is foglalkoztatja a fiatal költőt. Igaz, a jelent olykor sötétebb színekkel festi, mint amilyen, s olykor a tisztaságot jelképező „tó felé” is elfordul tőle, mintegy menekülésképp, mégis ez a megörökítés is többé-kevésbé tárgyilagos felismeréseken nyugszik.

Természetesen helyenként még egy kissé darabos, konglomerátumos, máskor meg épp homályos ez a költészet. Aki azonban kedveli a modern hangú versek eleven lüktetését, fordulatosságát és szabad asszociációit, az biztosan nem csalódva, hanem inkább léleklében és gondolatban is gazdagodva teszi le a kötetet. Livada ugyanis mindenekelőtt azt hirdeti, hogy életünkért, jövőnkért mindenki egyformán felelős, az is, aki tévőlegesen részt vesz az életben, s az is, aki csak úgy jeltelenül él. Mert:

„minden időben csak egy tik és csak egy tak létezik
 hogy a tak az első vagy a második: lényegtelen
 ez a hang gyorsan eliramlik
 de a visszhang örökre megmarad”.

Versben tehát így fogalmazza meg mondanivalóját. Kötetének majd mindegyik darabjában pedig a változásra érett mindenséget ostromolja — nem is kis eredménnyel.

Ennek a költészetnek csupán egy komolyabb fogyatékosága van: következtelen a kifejezés jelképrendszere. Ez ugyanis olykor túlon túl egyszerű, direkt, máskor meg annyira összetett, áttételes, hogy már-már zavarossá válik.

Szücs Imre

ELNYOMÁS, ERŐSZAK, BOSSZÚ

William Styron: *Nat Turner vallomásai*. Európa Könyvkiadó, 1969.

„— De nem szóltam semmit, csak felidéztem magamban a második nap délelőttjének azt a pillanatát, amikor messze fön a megyében, egy tanyaház kifosztott romjain megpillantottam egy eddig még sose látott fiatal négert, ezredesi egyenruhát s a fején fura tollakat viselt, részeg volt, alig állt a lábán, szélesen röhögött, és belevizelt a cinnia-ágyon holtan elterült, s még holtában is unokáját ölelő ősz-öreg, üveges szemű nagymama tátott szájába, de nem szóltam semmit, csak megfordítottam a lovamat, és azt gondoltam: — Miattad volt, öreg-asszony, hogy nem tanultunk meg becsülettel harcolni...”

William Styron *Nat Turner vallomásai* című regényéből idéztük a fenti szöveget, amely több szempontból is jellemző erre a végtelenül érdekes könyvre. Bosszú, megtorlás, erőszak, a legbrutálisabb megnyilatkozási formájában — oldalról oldalra ezt tárja elénk ez a könyv. Igaz, azt mondhatnánk, hogy számunkra nem érdekes, hiszen nagyon távoli téma, a történet 1831-be visz bennünket vissza, amikor az Egyesült Államok Virginia államában fellázadtak a négerek, s egy hetvenöt

tagú csoportjuk napokig rettegésben tartotta a környéket, lemészárolva minden fehér embert, aki csak a kezükbe került. Számtalanszor megírták már az amerikai négerék súlyos helyzetéből eredő problémákat, ezután is írnak még erről bizonyosan sokat, hiszen a kérdés fájdalmasan időszerű; ennek a regénynek azonban — hála Styron rendkívüli írói tehetségének — több a mondanivalója, tágabb a kisugárzása; a múlt századi lázadást írja le, a lázadók vezérének vallomásából azonban a magunk számára vonhatunk le tanulságot, létezésünk mai kérdéseire találhatunk választ. Ezért izgalmas ez az olvasmány, ez okozhatja, hogy néhány évre az amerikai siker után a világ több nyelvére lefordították és kiadták.

Az olvasó megértette, hogy Nat Turner vallomásai nem a történelmi regény kedvelőinek szólnak. A hatalomvágy, az uralkodni vágyás szolgálatába állított erőszak, a kegyetlen elnyomás megannyi példáját láthatjuk az emberiség fejlődésének mai szakaszában is; akár a mikro-, akár a makroközösségeket vizsgáljuk, az embertelenség megannyi megnyilvánulásának lehetünk szemtanúi. A könyv modellt nyújt, s a szereplőket mindenki a maga igényei szerint helyettesítheti be, hogy a végén levonja a következtetést.

Nat Turner a Biblia eszméitől vezetve készíti fel a négereket a fehérék elleni szörnyű bosszúra, s mikor megsejti a titokzatos jeladást, amikor hallani véli az Úr szavát, akkor elindulnak, hogy kegyetlenül megöljenek mindenkit, minden fehér embert, aki az útjukba kerül. Maga Nat nem tud gyilkolni, egymás után téveszti célját a szekercéje, hogy végül egyetlen egy esetben... S akkor is egy ártatlan lányt öl meg, aki életében talán a lehető legközelebb került hozzá a fehérék közül, akit megkivánt, megszeretett, aki a legemberibb hangon tudott hozzá szólni. Ezt, éppen ezt kellett neki megölni, s nem is akárhogy, hanem miután átdöfte kardjával, s a félholt test még tovább vergődött, egy fahusággal sújtotta agyon. Borzalmak borzalma. S hány esetben. Miért? Miért kellett, hogy így történjen? Az emlékezések megadják rá a választ. Azon a napon, amikor Nat ezzel a fiatal lánnyal utazik, s amikor ez az igazán emberi viszony létrejön közöttük, a férfi, a néger férfi megkívánja a fehér lányt. De hogyan jelentkezik, s mit vált ki belőle ez a vágy? „Megint megütötte az orrom a lány meleg izzadságszaga, szappan, bőr, haj, levendula, éreztem a jelenlétét. Egyszerre, akaratom ellenére, istentelen gondolatom támadt: itt most megállhatnék, itt az út mellett a réten, és azt tehetném vele, amit akarok. Mérföldekre egy lélek sincs. Leteperhetném, szétfeszíthetném a két fiatal fehér lábát, beleverhetném magam, míg a hasam hasat nem ér, és belelőhetném a megszenteltségtelenítés meleg opálos sugárait...” Vagy később: „Bármilyen rövid és futó is egy szempillantás, nem emlékszem, hogy valaha is hosszabb időre találkozott volna a szemem fehér ember szemével. Szívem váratlanul megduzzadt a félelemtől, s mint a labda ugrott a torkomba. Elfordultam, végigsöpört rajtam a kéjvágy, gyűlöltem minden porcikáját, már-már eszemet vesztettem attól a kislányosan suttogós...” A legszebb emberi vágyak is eltorzulnak, szörnyekké, szörnyetegekké válnak bizonyos körülmények között. Ismerjük ezeket a körülményeket, a négerék rabszolgá-

sorsát. Akit úgy adnak-vesznek mint az állatot, mint a tárgyat, attól milyen jogon várhatjuk el, hogy emberi módon viselkedjen? Nem adjuk meg neki azokat a feltételeket, amelyek az emberré válást lehetővé teszik, ugyanakkor megkívánjuk, hogy hozzánk emberi módon viszonyuljon? A kérdés ma is időszerű. S nem is csak a négerekkel kapcsolatban. Kisebb-nagyobb intenzitással jelentkezik mindenütt, ahol elnyomók és elnyomottak vannak. Az a félelmetes intenzitás, ahogy a regényben kifejezésre jut, majd másfél század távlatából is megdöbbentő figyelmeztetésként hat.

A börtönben az ügyvéd többször felteszi a kérdést: és nem érzed magad bűnösnek?, s Nat mindig azt válaszolja, hogy semmilyen bűnbánást nem érez, ha tehetné, újra véghezvinné a mézszárlást, nem kimélné a kisgyerekeket, a csecsemőket sem... Ezek és milliók évszázados elnyomásának keserősége gyülemllett össze benne. Szinte mellékes, hogy ő maga kivételesen jó bánásmódban részesült, mondhatjuk, szerencséje volt, hogy rendszerint emberséges gazdái voltak, s vallo-másaiban maga mondja: „Röviden: én lettem a kedvenc, a dédelgett, Turner' s Mill kis fekete gyöngyszeme. Babusgattak, kényeztettek, gyöngéden oldalba böktek, meghúzgálták a fülemet, én voltam a ház elkényeztetett gyereke, vigyorgó lurkó, keményített fehér zubbonyban, aki tükörben nézegeti magát, s buta nagy véleménynyel van arról, hogy ő milyen elbűvölő. Az, hogy egy fehér gyerekkel sohase lettek volna ilyen elnézők — hogy éppen a feketeségemnek köszönhetem az előjogaimat, azért engednek meg nekem ennyit —, soha eszembe se jutott... Nem csoda, hogy tudatlanságom és önelégültségem meghitt, biztonságos birodalmában a fűrészmalomban és a mezőn dolgozó négereket lassan-lassan már csak arra se méltattam, hogy megvessem, hisz híján voltak mindannak, ami szerintem a védett és tiszteletreméltó életmód ismertetőjele, s így még a lenézésekre se voltak érdekesek.”

A szerző megjegyzéseiben elmondja, hogy ritkán távolodott el az ismert adatoktól. „De ott, ahol keveset tudunk Natról, fiatalkoráról, a lázadás indítékairól (erről mindvégig szinte semmit), teljesen szabadjára engedtem a képzeletemet a történetek újjáteremtésében.” Majd így fejezi be: „Az idő viszonylagos volta megengedi a rugalmas meghatározásokat: 1831 régen volt, de ha akarom, csak tegnap. Lehet, hogy az olvasó tanulságot kíván levonni az elbeszélésből, de az én szándékom csupán annyi volt, hogy megkíséreljek újjáteremteni egy embert és korát...”

Hogy sikerült-e? Ez már eldőlt. Az olvasók és kritikusok gyorsan megadták az írónak a választ. Az újjáteremtett Nat Turner létezik. Halljuk a hangját, a kivégzésre hívó parancs hallatára is azt gondolja: Elpusztítanám valamennyit. De egyet mégis megkímélnék...

A lányt, akit szeretett, s akit csak képzeletben tett magáévá: „teszemnek feszül a teste, fölajdul, a kettő — fekete és fehér — eggyé válik.” Amennyire a rabszolgasorsból következik, hogy nem érzett megbánást, épp annyira emberien igazolt e szerelem jelenléte halála órájában is.

(bn)